

Ронан ЛЕ КОАДИК

RÉSUMÉ

Ronan Le Coadic. Les contrastes bretons

La culture bretonne est marquée par des contrastes; sur le plan géographique, elle est duelle (celtique à l'ouest et romane à l'est de la péninsule); sur le plan social, elle est pour les uns un mode de vie, pour les autres un objet de reproduction résiduelle et pour d'autres encore une culture sans cesse réinventée. Autre ambivalence: les origines de son renouveau culturel évoquent à la fois le nationalisme et un «néotribalisme postmoderne». Quant aux aspirations des Bretons, elles semblent elles aussi contradictoires: individualistes avec des pulsions fusionnelles et un mélange d'attraction et de répulsion pour l'autonomie.

Mots-clés: Bretagne. Culture. Nationalisme. Région.

SUMMARY

Ronan Le Coadic. Breton contrasts

Breton culture is contrasted. Geographically, it is a dual culture (Celtic to the West and Romanic to the East). Socially, it is for some people an integral part of their life, for others it is an object of residual reproduction or a continually reinvented culture. Moreover, its ambivalence lies in the fact that the origins of its cultural revival evoke both nationalism and postmodern neotribalism, thus referring to Bretons' aspirations that are contradictory too: individualistic (but with fusional pulsions), with a mixture of attraction and repulsion towards autonomy.

Key words: Brittany. Culture. Nationalism. Region.

Якщо в живописі за допомогою тіні можна виділити освітлені плани, то чи не можна зробити те саме в соціальному аспекті? Хіба темні негативні величини, що є, наприклад, в китайському символі *інь-янь*, не підкреслюють світлий яскравий характер позитивних? З останніми можна порівняти і спільноту, яка вважає себе раціональною, всеосяжною і такою, що несе визволення, довго відчувала потребу порівняти себе з чимось несхожим, ірраціональним, партикулярним, пригноблюючим. Ця несхожа етнічна група могла бути як зовнішньою («темною», як наприклад німецька або англійська), так і внутрішньою. Саме Бретань стала такою внутрішньою темною плямою, і Франції вдалося зробити з «дикунів», котрі її населяли, «вільних людей». Чи не був архаїзм «бретонський» для французької спільноти тим самим, що і темна цятка «*інь*» на тлі світлого «*янь*» у китайському символі?

А втім, чи не містить ця темна бретонська цятка «*інь*», про яку часто говорять як про однорідне ціле, суперечностей як етнотериторіальних, так і соціальних? Чи не стало повернення до життя «регіональних» особливостей об'єктом напручуд суперечливих тлумачень?

Досвід контрастів

Просторові контрасти Фундаментальний дуалізм

Коли наприкінці епохи Античності частина бретонців залишила острів Британія, щоб оселитися на Арморіці, вони осіли переважно в її західній частині. Тим не менше, після численних військових кампаній, переможений імпе-

ратор франків Карл Лисий змушений був поступитися частиною території на сході півострова. Таким чином, коли у IX ст. було визначено політичні кордони Бретані, королівство було вже бікультурним: воно включало кельтомовний регіон — на захід від лінії Доль-Геранд та романський регіон, розташований на схід від цієї лінії, де були розкидані окремі бретонські колонії.

Згодом ця межа було перенесено, і вона проходила від Плуа (головне місто кантону Кот д'Армор) до Ванн (головне місто департаменту Морбіган). Як вважає П'єр Флатре, межа між регіонами Верхня Бретань (або земля на сході, де розмовляють галло) та Нижня Бретань (або бретономовна територія на заході) впродовж усієї історії «розділяла різні культури та людей з різним менталітетом» [Flatres, 1986: 14]. Між іншим, слово галло, яке вживається на позначення мешканців Верхньої Бретані та їхньої мови, було утворене від бретонського слова «галл» (Gall), що означає «француз», «іноземець» або «людина, котра не розмовляє бретонською» [Corbel, 1984: 276-279].

Незважаючи на те, що з певного часу ця межа втратила значення, — зокрема у мовному сенсі, позаяк усі бретонці володіють французькою, — деякі особливості поведінки¹ та світосприйняття існують і сьогодні, причому іноді це одразу впадає в око². Саме тому Флатре зауважив, що «дві етнічні групи продовжують співіснувати по обидва боки мовного кордону» [Flatrès, 1980:16]. Утім, між мешканцями Верхньої та Нижньої Бретані ніколи не виникає мовних або інших конфліктів, як це може бути, наприклад, в Бельгії між мешканцями Валлонії та Фландрії. Отже, Бретань — це не гомогенне, однорідне, а бікультурне сус-

пільство, і ця бікультурність не створює ніяких проблем. Проте Бретань — це не просто дуалістичне суспільство, це дещо більше.

Численні мікроклімати

Бретань — територіально неоднорідний регіон. Департаменти все ще зберігають спогади про колишні історичні «землі» — колишні єпископства (Леон, Трегор, Корнуай та ін.) або *сільські райони* (Поер, Гоелло та ін.), які корінням своїм сягають давніх-давен. Таким чином, сучасний поділ території на виборчі округи дозволяє чітко окреслити деякі історичні землі, як-от Леон чи Ваннете. Від решти населення Нижньої Бретані мешканці цих територій відрізняються, перш за все, своїми напрочуд консервативними політичними поглядами³. З другого боку, часом трапляється, що керівники підприємств у процесі ведення справ враховують локальні етнографічні особливості. Часто у назвах підприємств вони використовують місцеві топоніми (наприклад «Гараж Гоелло»), що, безумовно, сприяє збереженню регіональної самосвідомості та самоідентифікації. Іноді, зокрема на сільськогосподарських підприємствах, свідомо зберігається організація, що повторює колишні місцеві комуні. Зрештою, етнічні стереотипи сьогодні оновлено, навіть, можна сказати, повернено до життя в середовищі, де відбувається культурне відродження. Іноді це здійснюється в тоні дотепного гумору, на зразок жартів про бельгійців, євреїв чи шотландців. Створені нові та пригадані старі жарти про Леонардів та Бігуденів і про їхню всім відому жадібність. Саме тому під час однієї конференції мій колега, соціолог Жерар Преме сказав: «*Бретонці не расисти, тому що їм бракує расизму для інших — вони його вичерпують на самих себе!*». Як би там не було, з огляду на те, як сьогодні розвивається культура, можна сказати, що в Бретані переважають соціальні, а не просторові контрасти.

Соціальні контрасти

Сьогодні бретонська культура йде принаймні трьома різними шляхами. Для одних вона є способом життя; для інших вона — дещо дивне, що майже зникло; для третіх — це культура, що відроджується.

Спосіб життя

Бретонською мовою володіє сьогодні близько 304 000 дорослих носіїв [INED, 2002: 4], 257 000 з яких мешкають у Бретані [INSSE, 2003: 18]. Це, переважно люди похилого віку⁴, котрі живуть у сільській місцевості⁵. Мовою галло розмовляють лише 28 300 осіб [INSSE, 2003: 18]. У центральній частині Бретані сьогодні ще можна зустріти літніх селян, переважна більшість яких розмовляє бретонською чи галло. Складається враження, що все їхнє життя зупинилося в часі. Вони існують майже автономно і харчуються виключно тим, що дає їм ферма. Вони купують лише необхідні речі, використовують тільки простий сільськогосподарський реманент, оскільки не беруть позик на модернізацію свого господарства. Їхню ходу і жести не-

можливо зімітувати, так само, як і танцювальні кроки під час святкування *фест-нозу* (fest-noz) або їхній спів чи манеру говорити. У них особливі ціннісні орієнтації, що вже відрізняються від світу цінностей їх батьків, але ще не схожі на сучасні цінності. Значення багатьох «сучасних» стереотипів поведінки їм незрозуміле. Чи можна сказати, що спосіб їх життя є характерною ознакою «автентичної» бретонської культури? І так і ні. Так — тому що реалізується закон природного відтворення, саме в цьому полягає міф про чистоту раси. Ні — через дві суперечливі причини: з одного боку, культурний спадок, який вони зберігають, є дуже чітко окресленим для якоїсь певної місцевості, а не для всієї бретонської культури. З другого боку, їхній спосіб життя не є виключно бретонським, він є загальним для всіх: вони живуть, перш за все, як селяни. Нове покоління втрачає зв'язок з культурою своїх дідів.

Залишкове відтворення

Цілі пласти бретонської культури більше не відтворюються, оскільки ті види господарської діяльності, з якими вони були пов'язані, майже зникли. Як приклад, можна назвати невеликі кустарні ремесла. Щодо таких видів діяльності, як сільське господарство або риболовля, то вони радикально відрізняються від тих, якими були до середини XX ст. Зокрема, чи можна сказати, що інтенсивний спосіб виробництва у сучасних бретонських селян є характерною рисою саме бретонської культури? Хіба такий спосіб не може застосовуватися десь іще? Звичайно, сільська молодь має багатшу культурну спадщину, аніж інші юнаки та дівчата їхнього покоління, принаймні у мовному плані. Проте це відіграє лише другорядну роль у їх повсякденному житті.

Хоча в народі й репродукуються певні риси культури, це, безумовно, маргінальний процес. Бретонська мова практично не передається з покоління в покоління⁶. Щодо галло, то, з огляду на незначну кількість мовців, за даними Інституту статистичних досліджень Франції, ситуація тут ще гірша. Втім, при нагоді бретонці продовжують користуватися як бретонською мовою, так і галло. З іншого боку, й дотепер існує чимало видів діяльності, що виконують етновідтворюючу роль, зокрема в галузі сільського господарства. Зрештою, різноманітні уявлення та ціннісні орієнтації бретонської культури, що часто зазнавали впливу релігійних ремінісценцій, частково таки зберігаються [Le Coadis, 1998: 405-414]. Однак зовнішня видима частина бретонської культури, що відкрита для широкого загалу, скоріше створюється, аніж відтворюється.

Відновлення

Перш за все, було відроджено *фест-ноз*. Раніше це було свято бретонських фермерів, які після виснажливої праці танцювали у дружньому колі просто неба під спів музикантів, котрі танцювали разом з ними. *Фест-ноз* був на межі зникнення, але купка аматорів відновила його після Другої світової війни. Сьогодні *фест-ноз* перетворився на

загальногромадське надбання і став такою втіхою, яка не має нічого спільного з сільським життям; він проводиться не тільки у Бретані, але й у Парижі, Лондоні, Пекіні, залучаючи чимало охочих. Нині співаки, дзвонарі та музичні гурти, які беруть участь у *фест-нозі*, виступають на помості чи на спеціально обладнаній сцені; вони відокремлені від публіки і не беруть участі у танцях.

Щодо бретонської музики, то вона не просто відродилася, тепер вона зовсім інша — це спалах, такий самобутній, колоритний і водночас готовий збагатитися надбаннями інших музичних течій.

Бретонську мову, яка сьогодні широко вивчається та перебуває в центрі уваги засобів масової інформації, частково відроджено. Починаючи з XIX ст., а також у період між двома війнами (1918 — 1939 — прим. перекл.) фахівці вивчали її, збагачували новими словами, систематизували та стандартизували.

Дійсно, усі сфери культури, відповідно до звичаїв сучасного міського життя, позбавлені всього зайвого як у прямому, так і у переносному значенні. З одного боку, зникла культурна «незграбність», «важкість»: місцева кухня позбулася зайвих жирів та занадто поживних страв, від яких *гладшали* працівники, зайняті ручною працею; під час святкування *фест-нозу* молодь часто танцює не з мешканцями своєї комуни, як це було раніше, а невеликими групами разом з друзями, довільно пришившуючи темп танку; зрештою, у відродженій бретонській мові немає ані пікантних місцевих метафор, ані тонального наголосу. З другого боку, зник тягар соціального примусу: значно розширився вибір харчових продуктів, так само як і хореографічний репертуар *фест-нозу*. Щодо бретонської мови, то кожен визначається сам: розмовляти нею чи ні. Але чому ж люди поставлені перед таким вибором?

Досвід контрастів

Сьогодні висувуються різні гіпотези, що пояснюють відродження регіональної самобутності. Щодо Бретані існує три гіпотези: націоналізм, «постмодерний неотрибалізм» та контрастні соціальні амбіції.

Націоналізм?

Чи пов'язується нова поява бретонського питання з націоналізмом? Саме цю гіпотезу висувують найчастіше, проте розглядають її в негативному сенсі, оскільки більшість французів засуджує націоналізм. Утім націоналізм є досить активним у Франції. У Бретані, зокрема, він приносить несподівані плоди і часто проявляється там, де на нього не очікують.

Негативний образ

Слово «націоналізм» у Франції має негативний відтінок. Проте переважна більшість французів, часто підсвідомо, погоджується з фактом його існування. Це мотивується тим, що, з одного боку, як пояснює Бенедикт Андерсон, на-

ціоналізм — «це, радше, спосіб життя, якому ми всі підкоряємось, а не «стороння» ідеологія» [Anderson, 1996: 9]. З другого боку, він повністю відповідає домінуючій у Франції громадській думці, адже, за визначенням Ернеста Геллнера, «націоналізм — це передусім політичний принцип, який стверджує, що політична та національна єдність мають бути тотожними» [Gellner, 1989: 11]. Зрештою, чи не тому переважна більшість французів вважала — та й досі вважає, — що їхня країна є носієм культурних цінностей, і тому вона має таку мову і таку прогресивну думку? Саме цим пояснюється замовчування французькими журналістами та вченими явища націоналізму, який часто трактувався як «стороння ідеологія», що загрожує існуванню цивілізації.

Бретонський націоналізм носить відбиток негативно образу, що є наслідком численних помилок його адептів. Найбільша помилка, яка постійно повторювалася у найрізноманітніших виявах упродовж сторіччя, полягає в тому, що націоналісти керувалися власними принципами, власною логікою і намагалися протиставити себе французькій державі, замість того, щоб керуватися справжніми інтересами бретонців і поступово прищепити їм свої погляди. На початку минулого століття це виражалося у формі соціального елітаризму, а пізніше, в період між двома війнами, це вилилось у політичний та культурний елітаризм. Зрештою, під час Другої світової війни частина активістів націоналістичного руху співпрацювала з нацистською Німеччиною, керуючись принципом: «Вороги наших ворогів — наші друзі», що аж ніяк не притаманне способу мислення нажаханих війною бретонців. Після війни різноманітні організації, що входили до бретонського руху, часто вважали за краще пропагувати свої теорії на науковому рівні, аніж налагоджувати зв'язки з населенням.

Неочікувані результати

«Націоналізм полягає передусім у нав'язуванні всьому суспільству високої культури, зокрема там, де низький рівень культури всього населення або переважної його більшості», — пояснює Ернест Геллнер [Gellner, op. cit.: 88]. Саме так чинили держави, у тому числі й Франція. Саме таким принципом керувалися прибічники культурного відродження Бретані з початку XIX ст., не маючи для цього ані шкіл, ані університетів чи засобів інформації, щоб поширювати свої ідеї. Праці Ерсара де ля Вільмарке⁷, Жана-Франсуа Ле Гонідека⁸, Артюра де ля Бордері⁹, а пізніше Роланда Емона¹⁰ написані саме в такому дусі.

Проте сьогодні ми бачимо, що результати їхніх зусиль далекі від первісного задуму. Звичайно, бретонська мова знала значного «технічного» оновлення, проте нею розмовляють лише представники етнонаціональної меншини, а загальнонародною мовою (за винятком хіба що мови літніх селян) стала французька. Натомість музика, що також була докорінно оновлена, набула небаченої популярності, але вона повністю відокремлена від політичних інтересів. Ставлення до бретонської культури стало індивідуальним, і вона більше не виступає підґрунтям, що живить патріотичний запал.

Незважаючи на це, бретонський культурний спалах носить політичний характер. З одного боку, він підкреслює дихотомію, яка існує між всеохоплюючою французькою культурою та провінційним фольклором, що походить від племінних традицій. Якість бретонської музики, а також те, як її зустрічають далеко за межами Бретані, дозволяє припустити, що бретонська культура заслуговує на окреме місце в культурному спадку людства. З іншого боку, культурне відродження бретонців, зі своїм ненаціоналістичним характером та критичним ставленням до французької держави, відбувається в позадержавному вимірі, що свідчить про вплив анархістських течій.

Натомість бретонські підприємці впродовж кількох років, всупереч існуючим тенденціям, демонструють яскравий приклад регіонального патріотизму.

Підприємницький патріотизм

Клас бретонських підприємців з'явився на світ нещодавно, проте є чимало значних постатей, таких як Франсуа Піно, Вінсент Болоре, чи Патрік Ле Лей, котрі виявляють нечувану досі цікавість до бретонської самобутності.

Протягом останніх десяти років підприємці Бретані впровадили принаймні три ініціативи, що допомагають їй перейти у свій власний бретонський вимір. Вони створили «Клуб Тридцяти» — асоціацію керівників підприємств півострова. Назва цього клубу нагадує про славетний епізод з історії незалежної Бретані. Вони заснували Інститут Локарна (Institut de Locarn)¹¹, який регулярно проводить конференції та семінари на найвищому науковому рівні з метою перетворення Бретані на справжнього «тигра» економіки. І, нарешті, вони заснували асоціацію підприємців «Зроблено у Бретані» («Produit en Bretagne»), назва якої підкреслює, що товари, які вони продають, вироблені саме тут, таким чином спонукаючи місцевих споживачів купувати бретонські товари і тим самим сприяти економічному розвитку регіону та створенню нових робочих місць.

Проте бретонські підприємці не поспішають наражатися на ризик і переходити до серйозніших патріотичних дій, як це зробили каталонські підприємці. Вони іноді виступають спонсорами музичних колективів або культурних заходів. Одразу пригадується «Історія Бретані» в коміксах¹² та «TV Breizh» — перший приватний регіональний телеканал у Франції (до речі, двомовний: бретонська та французька мови). Таким чином, бретонські підприємці сприяють перетворенню образу Бретані як завдяки науковій діяльності Інституту Локарна, так і через рекламу бретонських товарів або спонсорську діяльність.

Постмодерний неотрибалізм? Осіле «плем'я»

Бретонська культурна спільнота існує з кінця XIX ст. З 1898 року — дата створення Бретонської регіональної спілки — до сьогодні значно збільшилась кількість асоціацій, федерацій, різноманітних невеличких груп і мікро-

партій. Добровольці кожного нового покоління прямують уже прокладеними до них стежками, відвідують курси бретонської, що сприяє не лише вивченню мови, але й згуртуванню спільноти. Організуються зустрічі, засідання, *фест-нози*, вуличні фестивалі або маніфестації.

З 80-х років ця культурна спільнота тричі здобувала визнання. По-перше, її було визнано широким загалом. Громадськість, спочатку налаштована скептично, дозволила себе переконати завдяки досягненням бретонської музичної культури, з одного боку, та бретонської мови, — з другого. Головна заслуга в цьому належить асоціації «*Diwan*»¹³. По-друге, бретонську культурну спільноту визнали масмедіа, зокрема регіональні щоденні газети, які, бажаючи задовольнити читачів, почали приділяти у своїх публікаціях дедалі більше уваги питанню культурного відродження. І нарешті, депутати стали виділяти більше коштів для різноманітних культурних асоціацій.

Завдяки цьому потрібному визнанню бретонська культурна спільнота чітко викристалізувалася. З одного боку, вона отримала офіційний статус; бретонська мова і культура виокремились в галузі спеціалізацій, що сприяють оволодінню професією. З другого боку, вона розвивається. Бретонські фестивалі збирають безліч прихильників. Бретонська музика користується чималим попитом і зачаровує навіть *дорослих* американців. Вона є доступною в інформаційній системі Інтернет. Але, які ж зв'язки підтримує ця віртуальна спільнота із середовищем, з якого вона вийшла?

Відірваність

Загалом культура цієї спільноти сьогодні «позбавлена підґрунтя», адже мова, танці чи музика повністю відірвані від своїх територіальних та соціальних коренів. Так, *фест-ноз* проходить у Верхній Бретані, а традиційні танці Верхньої Бретані виконують у Нижній Бретані. *Ан-дро* (*an-dro*) — танок ремісників — популярний у Корнуаї, а *гавот* — серед мешканців гірського узбережжя Бретані. Щодо бретонської мови, то її можна почути не лише у кав'ярнях Ренна чи Нанта, а й у східній частині півострова, де бретонською вперше заговорили після того, як було засновано Центр бретонської мови¹⁴.

Бретонська культура відірвана не лише від історичних територій, на яких вона виникла, а й від соціального середовища, яке не давало їй зникнути аж до сьогодні. Сучасне бретономовне населення — або нові «*бретонофони*», як їх називають, — це переважно мешканці міст, а не сіл. Змінилися й професії бретонофонів — це вже не селяни, рибалки, ремісники чи робітники, а службовці, представники вільних професій, ділові посередники.

Сільське господарство, «відірване» від землі, іноді дозволяє селянам займатися землеробством чи скотарством, не забруднюючи рук, і таким чином наблизити свій спосіб життя до соціальних «норм» і позбавитися комплексів. Так само позбавилася комплексів і бретонська культура. Сьогодні її не цурається молодь, вона відкрита для широкого загалу і потребує все більшої уваги з боку суспільства та засобів інформації. Саме в цьому й полягає її відмінність від «місцевої» провінційної культу-

ри, що існує лише завдяки зусиллям поодиноких прихильників. Безперечно, в цьому криється перевага «відірваної» культури.

Обмеженість

Утім, надмірність цієї «відірваності» іноді негативно сприймається суспільством. Коли, танцюючи під час *фест-нозу*, молодь пришвидшує темп танцю, то це може зіпсувати атмосферу свята. Так само, коли сучасні бретонофони використовують жаргонну мову, що поєднує в собі елементи французької та бретонської мов, повністю нехтуючи синтаксисом та тонічним наголосом бретонської, це може роздратувати співрозмовника.

Незважаючи на певні успіхи та досягнення, бретонська культура залишається міноритарною; вона не набула офіційного статусу та значного поширення. Внаслідок цього вона продовжує існувати лише завдяки середовищу, з якого походить, і втрата зв'язків з цим середовищем може стати для неї фатальною. Наприклад, чи може сучасний бретонофон, котрий працює у професійно-технічній галузі, викладати або перекладати з бретонської, якщо ця мова не прищеплювалася йому з дитинства як рідна? Як можна відродити музичний бретонський спадок, не вивчаючи тонкощів бретонської музики?

Хоч би як там було, «відокремлений» характер бретонської культури не став на заваді борцям за її відродження. Про це свідчить велика кількість людей, котрі беруть участь у культурних маніфестаціях, а також відданість бретонській мові та культурі, яку демонструють бретонці під час опитувань. Наприклад, за даними опитування, проведеного Державним інститутом статистики та демографії у 1997 році, 88 % мешканців Нижньої Бретані стверджували, що «необхідно зберегти бретонську мову» [CSA TMO, 1997], тоді як 1990 року їх було лише 76 % [CSA TMO, 1991]. Це вписується в увесь спектр суперечливих соціальних сподівань бретонців.

Суперечливі соціальні амбіції

Сьогоднішня Бретань не становить винятку в сучасній тенденції, що характерна для представників західних народів і полягає у здобутті власного щастя. Проте у пошуках цього щастя мешканці Бретані керуються суперечливими поглядами. З одного боку, їм притаманні індивідуалізм та голізм, а з другого, — спільне прагнення до колективної самостійності.

Індивідуалізм та голізм

Прагнення до власного щастя виявляється в бажанні здобути власну незалежність. Бретонці, як власне і французи, все менше погоджуються з тим, що держава нав'язує їм обмеження. Вони бажать визнання їх ідентичності, тому що в усіх західних суспільствах люди, свідомі багатовимірності характеру своєї самотності, прагнуть самі визначити, хто вони є. Можна мати глибокий бретонський родовід, розмовляти бретонською чи галло, і не вважати себе бретонцем. І навпаки, можна не

мати глибоких бретонських коренів, або зовсім не мати бретонських пращурів, але в душі бути бретонцем. Свою «бретонську належність» можна демонструвати в будь-який спосіб (носити традиційний одяг, прикраси чи значки) або ж самоідентифікація може відбуватися на більш особистісному рівні (пізнання докільця, вивчення історії, навчання своїх дітей бретонської мови тощо). Народ більше не погоджується з тим, що держава, навмисно чи ні, перешкоджає йому виявляти свою самотність та етнічну належність.

Всупереч вищезазначеному, багато бретонців, особливо ті, хто заявляє про свою «бретонську належність», надають великого значення міфологічному минулому Бретані, де громада відігравала чи не найголовнішу роль. Говорячи про свої «корені», вони з ностальгією згадують своє минуле, що суперечить сучасним прагненням до незалежного життя, якого вони сьогодні вимагають. Окрім цього, ті ж бретонці шукають тепла та відчуття згуртованості на фестивалях та під час *фест-нозу*. Проте все це не так парадоксально, як здається на перший погляд. Незалежне життя не заважає ідеалізувати своє минуле, а уславлення пращурів тішить власне его. Зрештою, намагаючись жити незалежно, бретонці іноді можуть відчувати поривання, прагнення злитися з іншими людьми. Можна навіть припустити, що бретонці люблять своє суспільство саме за те, що воно надає їм такі суперечливі можливості.

З другого боку, парадокс полягає в існуванні суперечності між індивідуалістичними пориваннями сучасних бретонців та всеохоплюючим характером економічних, політичних та культурних аспектів бретонського питання. Цей всеохоплюючий характер свідчить про особливе ставлення бретонців до колективної самостійності.

Амбівалентність автономії

Упродовж кількох років державна влада слабшає (навіть сьогодні, коли здається, що вона на підйомі), а республіканські органи влади переживають кризу. В цьому контексті ослаблення центральної влади бретонці виявляють більший потяг до Європи, аніж пересічні французи. Вони довели це 1992 року, проголосувавши більшістю за ратифікацію Маастрихтської угоди. Про це свідчать також результати опитувань. Адже численні європейські регіони мають органи влади, наділені значно ширшими повноваженнями, аніж французькі регіональні ради. Все це пояснює, чому бретонців приваблює ідея регіональної автономії, до якої, втім, вони ставляться з недовірою.

Бретонці, котрі цінують особисту свободу, бояться авторитарності активістів, принаймні так само (якщо не більше), як і державної авторитарності. У попередніх працях я розповідав про урок, який вони винесли для себе: адепти ідеї автономії ставляться до них не толерантно [Le Coadic, 1998: 341-351]. Окрім того, бретонці часто плутають автономію та автаркію і бояться одного дня опинитися на своєму півострові, що відрізаний від усього світу, обнесений колючим дротом і сторожовими вежами. І що ніхто більше не купуватиме у

них цвітну капусту чи крабів... Саме тому партії автономістів чи сепаратистів отримують так мало голосів на виборах.

Утім нещодавно проведені опитування свідчать, що 42 % бретонців відчують «спочатку належність до Бретані, а потім вже до Франції». Більшість з них бажає, щоб регіону було надано більше повноважень, а 19-23 % з-поміж них¹⁵ прихильно ставляться до ідеї незалежності [CSA, 2000]. Такі дані доводять, що бретонським питанням переймаються переважно на емоцій-

ному рівні, а на інституційні проблеми ніхто не звертає уваги.

Чи вдалося нам визначити, що таке регіональна культура? Принаймні, ми побачили всю складність бретонського питання і композитний характер відродження цієї культури. Змін, що тут відбуваються, характерні не лише для Бретані, вони вписуються у сучасні світові тенденції. І тому постає головне питання: як створити таку модель суспільства, яка б сприяла визнанню права меншин та водночас гарантувала загальні демократичні цінності?

Примітки

¹ Під час дискусій, що точилися у 1990-х роках, я помітив чіткі розбіжності між мешканцями Нижньої та Верхньої Бретані: по-перше, щодо уявлення про місце жінки в бретонському суспільстві, а по-друге, щодо вшанування бретонцями померлих [Le Coadic, 1998 : 95-96 et 101].

² На захід від мовного кордону рівень освіти є набагато вищим (Ollivro, 2000 : 28).

³ Ці погляди мають прогресивну політичну орієнтацію, незважаючи на існуючі стереотипи.

⁴ 1999 року три бретонофони з чотирьох мали вік за п'ятдесят років, а кожен другий — за шістьдесят п'ять (INSEE, 2003 : 20).

⁵ 1997 року 77 % з них проживало в комуні, що налічувала менше 10 000 мешканців [TMO, 1997].

⁶ За результатами дослідження, проведеного організацією «Éducation INSEE-INED» у 1992 році, відсоток телерадіомовлення бретонською мовою дорівнював нулю. За даними окремого дослідження

INSEE, це становило 3 %, але «дітей навчали бретонської мови франкофони від народження» [Laurent, 1994 : 12]. Зрештою, дані «Famille de l'INED» за 2002 рік свідчать «про вкрай критичну ситуацію» [INED, 2002 : 3].

⁷ Автор книги «Barzaz Breiz» — антології бретонської народної поезії, що вперше була опублікована 1839 року.

⁸ Перший перекладач Біблії бретонською мовою, Новий Завіт якої був опублікований у 1827 році, Старий — у 1866.

⁹ Автор «Історії Бретані».

¹⁰ Видатний лінгвіст. «Одні захоплювалися послідовністю його поглядів, духовною силою і навіть його самозреченням», — пояснює Франсис Фаверо, — інші гудили за те, що він був лідером під час війни, за його надмірну відданість бретонській ідеї» [Favereau, 1991 : 6].

¹¹ Деяким журналістам здалося, що на це вплинув релігійний рух *Opus Dei*.

¹² Кошти на видання цієї історії в п'яти томах, яку написали Рейналд Сеше та Рене

Ле Гонзек, були надані «Клубом Тридцяти». Щоденна регіональна газета «Ouest-France» впродовж місяця публікувала по одній сторінці з цієї книжки, але невдовзі її за це осудили тижневик «Télérama», а пізніше — «Libération».

¹³ «Diwan» — у перекладі означає «паросток» — асоціація, створена для того, щоб навчати учнів бретонської мови. Почавши з нуля у 1977 році, вона навчала 2 780 учнів у 2002. У травні 2001 року асоціація «Diwan» підписала протокол про інтеграцію до Системи національної освіти, який було скасовано 29 листопада 2002 року рішенням Державної ради. Після цього вона опинилась у досить скрутному становищі.

¹⁴ Як стало відомо з інтерв'ю з директором — паном Олье Ар Монем.

¹⁵ Існує два способи підрахунків: або рахують результати з чотирьох департаментів адміністративної Бретані (19 %), або ж із історичної Бретані (23 %), тому що в департаменті Атлантична Луара кількість прихильників незалежності сягає 30 %!

Література

Anderson B. L'imaginaire national. Réflexions sur l'origine et l'essor du nationalisme. — Paris, 1996.

Csa. Les Bretons, les habitants de Loire-Atlantique et la question régionale // sondage exclusif CSA/ Le Télégramme/ Presse Océan. — 2000. — Septembre.

Corbel. La figure du Gallo. Identité et représentations de la Haute-Bretagne // Thèse pour le doctorat de troisième cycle en sociologie sous la direction de Marcel Jollivet, université de Paris X-Nanterre. — 1984.

Favereau F. Littérature et écrivains bretonnants depuis 1945. — Morlaix, Skol Vreizh, 1991.

Flatres P. Rennes vue depuis la Basse-Bretagne // Bulletin de la Société d'histoire d'Il-

le-et-Vilaine. T. LXXXIII. — 1980. — 15., La Bretagne. — Paris, 1986.

Gellner E. Nations et nationalismes. — Paris, 1989.

Ined, Héran F., Filhon. A et Deprez C. La dynamique des langues en France au fil du XXe siècle // Population et sociétés. — 2002. — 376. — Février.

Insée. Langue bretonne et autres langues : pratique et transmission // Octant. — 2003. — N° 92, janvier — P. 18 — 22.

Insée-Ined, 1992, Enquête Education, in «Population et sociétés». — 1993. — Dec.

Laurent L. La connaissance du breton // Octant. — 1994. — N° 56 — 57. — mars.

Le Coadic R. L'identité bretonne. — Rennes, 1998.

Bretagne : le fruit défendu? — Rennes, 2002.

Ollivro J. La Bretagne en l'an 2000. — Rennes, 2000.

Siegfried A. Tableau politique de la France de l'Ouest, présentation de Pierre Milza. — Paris, 1995.

TMO, La pratique du breton, sondage sur la pratique du breton réalisé par l'institut TMO Ouest en décembre 1990, pour l'association Ar Skol Vrezoneg. — 1991.

La pratique du breton en 1997, sondage de TMO-Régions pour Le Télégramme et France 3 Ouest, publié en partie dans Le Télégramme du 12 — 13 avril 1997. — 1997.